IQTISODIYOT&TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, texnologik, ilmiy, ommabop jurnal

№7

ISSN: 2992-8982

https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz/

2025

YASHIL
IQTISODIYOT&TARAQQIYOT
Ijtimoiy, iqtisodiy, texnologik, ilmiy, ommabop jurnal

Elektron nashr. 741 sahifa.
E'lon qilishga 2025-yil 1-iyulda ruxsat etildi.

Bosh muharrir:
Sharipov Kongiratbay Avezimbetovich

Bosh muharrir o'rinbosari:
Karimov Norboy G'aniyevich

Muharrir:
Qurbonov Sherzod Ismatillayevich

Tahrir hay'ati:
Salimov Oqil Umrzoqovich, O'zbekiston Fanlar akademiyasi akademigi
Abduraxmanov Kalandar Xodjayevich, O'zbekiston Fanlar akademiyasi akademigi
Sharipov Kongiratbay Avezimbetovich, texnika fanlari doktori (DSc), professor
Rae Kvon Chung, Janubiy Koreya, TDIU faxriy professori, "Nobel" mukofoti laureati
Osman Mesten, Turkiya parlamenti a'zosi, Turkiya – O'zbekiston do'stlik jamiyati rahbari
Axmedov Durbek Kudratillayevich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Axmedov Sayfullo Normatovich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Abduraxmanova Gulnora Kalandarovna, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Kalonov Muxiddin Baxritdinovich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Siddiqova Sadoqat G'afforovna, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Xudoyqulov Sadirdin Karimovich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Maxmudov Nosir, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Yuldashev Mutallib Ibragimovich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Samadov Asqarjon Nishonovich, iqtisodiyot fanlari nomzodi, professor
Slizovskiy Dimitriy Yegorovich, texnika fanlari doktori (DSc), professor
Mustafakulov Sherzod Igamberdiyevich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Axmedov Ikrom Akramovich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Eshtayev Alisher Abdug'aniyevich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Xajiyev Baxtiyor Dushaboyevich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Hakimov Nazar Hakimovich, falsafa fanlari doktori (DSc), professor
Musayeva Shoira Azimovna, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), professor
Ali Konak (Ali Ko'nak), iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor (Turkiya)
Cham Tat Huei, falsafa fanlari doktori (PhD), professor (Malayziya)
Foziljonov Ibrohimjon Sotvoldixo'ja o'g'li, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dots.
Utayev Uktam Choriyevich, O'z.Respub. Bosh prokuraturasi boshqarma boshlig'i o'rinbosari
Ochilov Farkhod, O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi IJQKD boshlig'i
Buzrukxonov Sarvarxon Munavvarxonovich, iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent
Axmedov Javohir Jamolovich, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Toxirov Jaloliddin Ochil o'g'li, texnika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), katta o'qituvchi
Bobobekov Ergash Abdumalikovich, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), v.b. dots.
Djudi Smetana, pedagogika fanlari nomzodi, dotsent (AQSH)
Krissi Lyuis, pedagogika fanlari nomzodi, dotsent (AQSH)
Glazova Marina Viktorovna, Iqtisodiyot fanlari doktori (Moskva)
Nosirova Nargiza Jamoliddin qizi, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Sevil Piriyeva Karaman, falsafa fanlari doktori (PhD) (Turkiya)
Mirzaliyev Sanjar Makhamatjon o'g'li, TDIU ITI departamenti rahbari
Ochilov Bobur Baxtiyor o'g'li, TDIU katta o'qituvchisi
Golisheva Yelena Vyacheslavovna, Iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent.

YASHIL
IQTISODIYOT&TARAQQIYOT
Ijtimoiy, iqtisodiy, texnologik, ilmiy, ommabop jurnal

Editorial board:

Salimov Okil Umrzokovich, Academician of the Academy of Sciences of Uzbekistan
Abdurakhmanov Kalandar Khodjayevich, Academician of the Academy of Sciences of Uzbekistan
Sharipov Kongiratbay Avezimbetovich, Doctor of Technical Sciences (DSc), Professor
Rae Kwon Chung, South Korea, Honorary Professor at TSUE, Nobel Prize Laureate
Osman Mesten, Member of the Turkish Parliament, Head of the Turkey–Uzbekistan Friendship Society
Akhmedov Durbek Kudratillayevich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Akhmedov Sayfullo Normatovich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Abdurakhmanova Gulnora Kalandarovna, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Kalonov Mukhiddin Bakhriddinovich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Siddikova Sadokat Gafforovna, Doctor of Philosophy (PhD) in Pedagogical Sciences
Khudoykulov Sadirdin Karimovich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Makhmudov Nosir, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Yuldashev Mutallib Ibragimovich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Samadov Askarjon Nishonovich, Candidate of Economic Sciences, Professor
Slizovskiy Dmitriy Yegorovich, Doctor of Technical Sciences (DSc), Professor
Mustafakulov Sherzod Igamberdiyevich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Akhmedov Ikrom Akramovich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Eshtayev Alisher Abduganiyevich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Khajiyev Bakhtiyor Dushaboyevich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Khakimov Nazar Khakimovich, Doctor of Philosophy (DSc), Professor
Musayeva Shoira Azimovna, Doctor of Philosophy (PhD) in Economic Sciences, Professor
Ali Konak, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor (Turkey)
Cham Tat Huei, Doctor of Philosophy (PhD), Professor (Malaysia)
Foziljonov Ibrokhimjon Sotvoldikhoja ugli, Doctor of Philosophy (PhD) in Economic Sciences, Associate Professor
Utayev Uktam Choriyevich, Deputy Head of Department, Prosecutor General's Office of Uzbekistan
Ochilov Farkhod, Head of DCEC, Prosecutor General's Office of Uzbekistan
Buzrukkhonov Sarvarkhon Munavvarkhonovich, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Akhmedov Javokhir Jamolovich, Doctor of Philosophy (PhD) in Economic Sciences
Tokhirov Jaloliddin Ochil ugli, Doctor of Philosophy (PhD) in Technical Sciences, Senior Lecturer
Bobobekov Ergash Abdumalikovich, Doctor of Philosophy (PhD) in Economic Sciences, Acting Associate Professor
Judi Smetana, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (USA)
Chrissy Lewis, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (USA)
Glazova Marina Victorovna, Doctor of Sciences in Economics (Moscow))
Nosirova Nargiza Jamoliddin kizi, Doctor of Philosophy (PhD) in Economic Sciences, Associate Professor
Sevil Piriyeva Karaman, Doctor of Philosophy (PhD) (Turkey)
Mirzaliyev Sanjar Makhamatjon ugli, Head of the Department of Scientific Research and Innovations, TSUE
Ochilov Bobur Bakhtiyor ugli, Senior lecturer at TSUI
Golisheva Yelena Vyacheslavovna, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor.

Ekspertlar kengashi:
Berkinov Bazarbay, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Po'latov Baxtiyor Alimovich, texnika fanlari doktori (DSc), professor
Aliyev Bekdavlat Aliyevich, falsafa fanlari doktori (DSc), professor
Isakov Janabay Yakubbayevich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Xalikov Suyun Ravshanovich, iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent
Rustamov Ilhomiddin, iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent
Hakimov Ziyodulla Ahmadovich, iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent
Kamilova Iroda Xusniddinovna, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
G'afurov Doniyor Orifovich, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Fayziyev Oybek Raximovich, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Tuxtabayev Jamshid Sharafetdinovich, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Xamidova Faridaxon Abdulkarim qizi, iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent
Yaxshiboyeva Laylo Abdisattorovna, katta o'qituvchi
Babayeva Zuhra Yuldashevna, mustaqil tadqiqotchi

Board of Experts:
Berkinov Bazarbay, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Pulatov Bakhtiyor Alimovich, Doctor of Technical Sciences (DSc), Professor
Aliyev Bekdavlat Aliyevich, Doctor of Philosophy (DSc), Professor
Isakov Janabay Yakubbayevich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Khalikov Suyun Ravshanovich, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Rustamov Ilkhomiddin, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Khakimov Ziyodulla Akhmadovich, Doctor of Economic Sciences, Associate Professor
Kamilova Iroda Khusniddinovna, Doctor of Philosophy (PhD) in Economics
Gafurov Doniyor Orifovich, Doctor of Philosophy (PhD) in Pedagogy
Fayziyev Oybek Rakhimovich, Doctor of Philosophy (PhD) in Economics, Associate Professor
Tukhtabayev Jamshid Sharafetdinovich, Doctor of Philosophy (PhD) in Economics, Associate Professor
Khamidova Faridakhon Abdulkarimovna, Doctor of Economic Sciences, Associate Professor
Yakhshiboyeva Laylo Abdisattorovna, Senior Lecturer
Babayeva Zuhra Yuldashevna, Independent Researcher

08.00.01 Iqtisodiyot nazariyasi
08.00.02 Makroiqtisodiyot
08.00.03 Sanoat iqtisodiyoti
08.00.04 Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti
08.00.05 Xizmat ko'rsatish tarmoqlari iqtisodiyoti
08.00.06 Ekonometrika va statistika
08.00.07 Moliya, pul muomalasi va kredit
08.00.08 Buxgalteriya hisobi, iqtisodiy tahlil va audit
08.00.09 Jahon iqtisodiyoti
08.00.10 Demografiya. Mehnat iqtisodiyoti
08.00.11 Marketing
08.00.12 Mintaqaviy iqtisodiyot
08.00.13 Menejment
08.00.14 Iqtisodiyotda axborot tizimlari va texnologiyalari
08.00.15 Tadbirkorlik va kichik biznes iqtisodiyoti
08.00.16 Raqamli iqtisodiyot va xalqaro raqamli integratsiya
08.00.17 Turizm va mehmonxona faoliyati

Muassis: "Ma'rifat-print-media" MChJ
Hamkorlarimiz: Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, O'zR Tabiat resurslari vazirligi, O'zR Bosh prokuraturasi huzuridagi IJQK departamenti.

Jurnalning ilmiyligi:
""Yashil" iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali
O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi rayosatining 2023-yil 1-apreldagi 336/3-sonli qarori bilan ro'yxatdan o'tkazilgan.

MUNDARIJA

Suv tarkibining wireless waterlight qurilmasi ishlashiga ta'siri va iqtisodiy samaradorligini matematik model asosida tahlil qilish 14
Kungiratbay Sharipov, Ma'ruf Nurmanov

O'zbekistonda aholi ish bilan bandligini oshirishda davlatning roli 20
Juraqulov Baxrimurod Ilxomovich

BIM texnologiyasi: zamonaviy qurilish sohasida samaradorlik va shaffoflik omili 26
Usmonov F.B., Rajabova A.Sh.

Nodavlat oliy ta'lim muassasalarida marketing faoliyati samaradorligini oshirish metodologiyasini takomillashtirish 31
Yuldashov Isomiddin Sidiqovich

Korxona iqtisodiy barqarorligini ta'minlashda diversifikatsiya strategiyasining roli 35
Alimatova Shoxsanam Abdumalik qizi

Модели совместного развития человеческого капитала и искусственного интеллекта в цифровую эпоху 40
Явкачев Шохзод Зайниддин углы

Navigating sustainable development: management challenges and solutions in the oil and gas sector 49
Kudratkhodjaeva Ziyoda Kamol kizi

Banklarda moliyaviy barqarorlikning nazariy asoslari 56
Djalilov G'ayrat Qaxramanovich

Mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirishda turizm industriyasidan foydalanishda xorijiy mamlakatlar tajribalari 66
Abdulxakimov Zuxrali Tursunaliyevich

O'zbekistonda barqaror davlat qarzi siyosatini shakllantirishning ustuvor yo'nalishlari 71
Sayfutdinov Xasanboy Dilshodovich

Международный опыт сельскохозяйственного налогообложения и возможности его применения в узбекистане 76
Salimov Sherzod Baxtiyorovich

Economic analysis and development strategy of the composites market in the regions of Uzbekistan 81
S.S.Sidiqov, A.A.G'ulomov, B.R.Tillayeva

Oliy ta'lim muassasalarida moliyaviy mustaqillikning kutilayotgan istiqbollari va hozirgi natijalari 88
Muxamedov Ravshan Zafarovich

Elektron tijoratni soliqqa tortish mexanizmini takomillashtirish yo'llari 93
Homidov Baxtiyor Rahimberdievich

Investitsion jozibadorlik konsepsiyasi va uning strategik ahamiyati 99
Otaboyev Axmed Maxsudbek o'g'li

Beomeditsina signallarini xaar veyvletlari va bo'lak veyvletlari yordamida raqamli ishlash 105
Uraqov Shokir Ulashovich

Oliy ta'lim muassasalarini moliyalashtirishning ahamiyati, tartibi va takomillashtirish yo'llari 112
Istamova Sojida Kaxarovna

The role of all kinds of transports (road, rail, air, and water) in the modern enhancement of tourism logistics in Uzbekistan 117
Egamberdiyeva Yulduz, Turdiyeva Maftuna

Sanoat korxonalarida kapitalarini samaradorligini oshirishning baholashning zamonaviy usullarining xususiyatlarida nazariy va amaliy farovonlik sari 126
Muradov Botir Xayat

Инструменты планирования урбанизации: методика анализа планового распределения средств в программе «обод махалля» на основе балльной оценки 136
Салимова Юлдуз Исаковна

Socio-economic aspects and contemporary theories of higher education finance 141
Karlibaeva Gulshat

MUNDARIJA СОДЕРЖАНИЕ CONTENTS

MUNDARIJA СОДЕРЖАНИЕ CONTENTS

Transformatsiya jarayonida innovatsion bank xizmatlarini rivojlantirish yo'llari 147
Absamatov Anvar Ergashovich

Перспективы цифрового развития сектора материального производства 153
С. И. Протасеня, Г. Ж. Аллаева

«Sustainable logistics practices. Minimizing carbon emissions in global supply chains» 161
Suleymonova Ezoza, Alimova Bonu

Analyzing the need for Tourism logistics development in Uzbekistan 169
Nigmatova Malika

Management strategies for sustainable tourism development in emerging destinations (a case study of Samarkand, Issyk-kul, and Khiva) 177
Sabina Urokova

Qashqadaryo viloyatida turizm sohasini strategik rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy asoslari va ularning qo'llanilishi 184
Daminova Barno Esanovna

Опыт турции в управлении миграционными кризисами 189
Бегматов Хусанбек

Bulutli texnologiyalar orqali korxona buxgalteriya tizimini raqamlashtirish va samaradorlikka erishish 193
Soibov Nozimbek Faxriddin o'g'li

Barqaror rivojlanish doirasida jismoniy shaxslarni kreditlash tizimini isloh qilishning institutsional asoslari 197
Xalekeyeva Zoya Pirniyazovna, Akmal Abdurahmonov Nurmamatovich

Moliyaviy autsorsing xizmatlari bozori rivojlanishini takomillashtirishning swot tahliliga asoslangan innovatsion mexanizmlari 202
San'atbek Komilovish Salayev, Umidbek Komiljanovich Babajanov

Transformatsiya jarayonlari sharoitida iqtisodiyot tizimi faoliyati va prognozlashning nazariy asoslari 214
Alimov Fazliddin Xalimovich

Пути совершенствования подхода к финансированию проектов, реализуемых на принципах промышленной кооперации 220
Котов В.А., Шадиева Д.Х.

Yuksalish salohiyatini yuksaltirishda boshqaruv xodimlari qobiliyatidan foydalanish masalalar 225
Ayubxon Qutbiddinov Bosit o'g'li

Bank xizmatlari ommabopligini oshirish yo'llari 228
Kasimova Muxlisa Anvar qizi

Chemical industry in uzbekistan: challenges and development 235
Kudaynazarova Dilnaz Koshkarbaevna

Samarqand viloyatida tabiiy turistik resurslardan samarali foydalanish usullarini takomillashtirish orqali bandligini oshirish imkoniyatlari 240
Rabbimov Muhriddin Musoqul o'g'li

Globallashuv sharoitida ekologik xavflarni kamaytiririshda yashil iqtisodiyotning ahamiyati 246
Xolbekova Feruzaxon Rasulovna

Qibray tumanining 2021–2023-yillarda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish holati 249
Siddikov Alisher Ismoilovich

Davlat xaridlari tizimida sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish: xalqaro tajribalar tahlili 253
Majidov Nizom Baxramovich

Oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirishning xorij tajribasi 259
Ermatov Nosir Tohirovich

Aholi farovonligi darajasiga ta'sir etuvchi ko'rsatkichlarni ekonometrik baholash 265
Toshaliyeva Saodat Toxirovna, Allamurodova Zuxra Alibekovna

Сектор услуг как стратегический фактор структурной трансформации экономики Узбекистана 272
Кадыров Абдурашид Маджидович, Ахмедиева Алия Тохтаровна

O'zbekistonda valyuta kursini shakllanish holati prognozlari 280
Samandarov Zuxriddin Raup o'g'li

MUNDARIJA СОДЕРЖАНИЕ CONTENTS

Проблемы бухгалтерского учета в условиях цифровизации экономики 288
Абдуллаев Абдурауф

Raqamli texnologiyalar sharoitida xizmat ko'rsatish korxonalarida iqtisodiy resurslardan samarali foydalanish strategiyalari 299
Kuldoshev Lazizjon Sharifovich

Davlat boshqaruvi organlarining strategik rejalarini ishlab chiqish bo'yicha xorijiy mamlakatlar tajribasi 303
Dilshod Pulatov, Xamidaxon Akbarova, Dildora Mirzaeva

Tijorat banklarining moliyaviy xavfsizligi ta'minlash 310
Mamatov Sardor Axmatjonovich, Mavlanov Nuriddin Boyqobilovich, Sattarov Nodirjon Absalomovich

Ziyorat turizmini rivojlantirishda halol standartlarini qo'llashning nazariy, uslubiy va konseptual asoslari 315
Azizova Saodat Xabibulloyevna

Oliy ta'lim muassasalarini moliyalashtirish bo'yicha yevropa tajribasi 320
Karlibaeva Gulshat

Iqtisodiy konsentratsiyalarning sog'lom raqobat muhitiga ta'siri 325
Luqmanov Sharifxon A'zam o'g'li

Logistika axborot tizimlarini texnologik jarayonlarga joriy etish 330
Uzaqov Ortik Shaymardanovich

Принципы перехода к «Зелёной экономике» в Республике Узбекистан 336
Хамракулова Сусанна Тотуховна

Kichik biznesni rivojlantirish iqtisodiy ko'rsatkichlarini prognozlash modellarini qo'llash 340
Ibragimova Gulchexra Toxirovna

Raqamli ta'lim sharoitida liderlikning yangi qirralari 357
Oqmullaev Ravshan Raximjon o'g'li, Xodjieva Durdona Abdurasulovna

Методология развития экологического менеджмента в промышленном хозяйстве выбросы в атмосферный воздух на горнодобывающих и металлургических предприятиях 361
Muradov Botir Xayat

Strategik budjetlashtirish tizimining natijaga yo'naltirilgan budjetlashtirish tizimi bilan bog'liqligi, xalqaro tajriba va O'zbekiston uchun tavsiyalar 370
Xushmurotov Zoyir Bektemirovich

Cultural branding and the entry of traditional products into the international market 374
Zebiniso Ganiyeva

Farovonlikni baholash bo'yicha ilg'or xorijiy nazariy yondashuvlar 379
Norqobilov Nusratilla Norsaitovich

O'zbekistonda hududlarini turizm salohiyatini innovatsion yondashuv asosida baholash 384
Umirova Dilnoza Safarovna

Tourism education for sustainability: curriculum development in universities of Uzbekistan 393
Temirova Durdona, Yorqulov Muhammadmurod

The contribution of small enterprises and private entrepreneurs to job creation in the labor market 399
Juraboev Haliljon

Iqtisodiy o'sish sharoitida transport infratuzilmasi holati va uni rivojlantirish yo'llari 404
Haydarov Jahongir Aktamovich

Oliy ta'lim muassasalarini moliyalashtirishni strategik boshqarishning nazariy asoslari va xorijiy tajribalar 410
Quvondiqov Farrux Ibragimovich

Tijorat banklarida iqtisodiy samaradorlikni axborot texnologiyalar orqali rivojlantirish istiqbollari 418
Dadenova Gulxan Kenesbaevna

Механизмы усовершенствования процедур выявления и анализа недостоверной финансовой отчетности в условиях учетной практики Узбекистана 422
Намозов Жасурбек Кувадович

Влияние цифровых инструментов управления финансами на эффективность использования финансовых ресурсов 428
Хазираткулов Собиржон

MUNDARIJA СОДЕРЖАНИЕ CONTENTS

На пути к промышленному росту: опыт развивающихся стран 435
Матлюбов Хуршид Жамшидович

Yoshlarning moliyaviy mustaqilligiga erishishida aksiyalar bozorining o'rni va imkoniyatlari 443
O'raqov Bekzodbek Abdurayxon o'g'li

Развитие транспортной инфраструктуры и влияние на качество предоставляемых транспортных услуг 448
Кайыбеков Парахат Конысбаевич

Surxondaryo viloyatida 2015-2024 yillar mobaynida oziq-ovqat chakana savdo aylanmasining statistik tahlili 454
Toshpulatov Bobur Rasul o'g'li

Qishloq xo'jaligi sohasi investitsiya loyihalarini xalqaro moliya institutlari orqali moliyalashtirish 458
Tolibov Shoxrux Muminovich

Qishloq xo'jaligi korxonalarida buxgalteriya hisobining xususiyatlari va muammolari 463
Mamadiyarov Dilshad Uralovich, Normurodov Sarvar Norboy o'g'li

Institutional innovation and regional governance for balanced interregional cooperation development: the case of Namangan, Uzbekistan 468
Sattarov R.A.

Organizational and economic mechanisms and conceptual directions of tourism development in the region 476
Daminova Barno Esanovna

Moddiy zaxiralarni boshqarish va uning bir tsikli modeli 480
Dedajanov Baxtiyor Nabijanovich

Oliy ta'lim xizmatlari sifatini oshirishda inson kapitalini rivojlantirish va uni samarali boshqarish mexanizmlari 485
Salimov Akmal Alimjonovich

Mintaqani ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning ilg'or xorij tajribalari 490
Shadiyev Alisher Xudoynazarovich

Raqamli iqtisodiyotni shakllantirish sharoitida yoqilg'i-energetika kompleksi korxonalarini barqaror innovatsion rivojlantirish modellari 496
Bobobekov Ergash Abdumalikovich

O'zbekistonda uzumchilikning oziq-ovqat xavfsizligiga ta'siri: muammolar va rivojlanish istiqbollari 502
Tursunov To'lqin Jo'raqulovich

Tadbirkorlik faoliyatining resurs salohiyati va uni baholashning nazariy yondashuvlari 508
Salohiddinov Zuhriddin Nuriddinjon o'g'li

Yoshlar bandligini ta'minlashda mehnat migrasiyasining ahamiyati 514
Masharipov Farrux O'tkirovich

O'zbekistonda ichki turizmni rivojlantirishning asosiy omillari va istiqbollari 521
Xasanova Mavjuda Ma'mirjonovna

Korxonaning brend platformasini ishlab chiqishning o'ziga xos xususiyatlari 526
Sa'dulloyev Habibullo Ibodullo o'g'li

Sanoat korxonalarining biznes jarayonlarini raqamli transformatsiya qilishda ERP tizimlarining integratsiyalashuvi va boshqaruv samaradorligiga ta'siri 530
Islomjon Nurmukhammadov

Namangan viloyatida ayollar tadbirkorligini rivojlanishini baholash 533
Ismoilova Savinoz Qahramon qizi

Oliy ta'lim muassalari boshqaruviga ta'sir etuvchi omillarning ekonometrik tahlili 540
Karimov Muzaffar Abdumalik o'g'li

Soliq yig'iluvchanligini oshirishda soliq ma'muriyatchiligini takomillashtirish istiqbollari 546
Tojibayev Farrux Baxtiyorovich

Hisoblash mashinalari taraqqiyoti tarixi va uning raqamli iqtisodiyotda tutgan o'rni 552
Rajabov Sirojiddin Mansurovich

Korxonalar moliyaviy barqarorligiga ta'sir ko'rsatuvchi omillar va ularning xususiyatlari 561
Choriyorov Behruz Ilhom o'g'li, Norqobilov Nusrat Norsaitovich

Yashil texnologiyalar yordamida O'zbekiston hududlarida energiya tejamkorligi oshirish yo'llari 567
Norbekov Baxtiyor Suyunovich, Norqobilov Nusrat Norsaitovich

MUNDARIJA СОДЕРЖАНИЕ CONTENTS

Tijorat banklarida kredit majburiyatlarining bajarilishini monitoring qilish va uni takomillashtirish yo'llari 572
To'xtayeva Go'zal Ilhom qizi, Norqobilov Nusrat Norsaitovich

Интеграция проектного менеджмента и обеспечения качества в цепочках поставок: кейс Узгидромета 577
Назарова Ирода Ибрагим кизи

Kichik biznes subyektlarini raqamlashtirish orqali raqobatbardoshligini oshirish 583
Ermatov Akmaljon Adxamovich, Raximov Alisher Numanovich

Концепция и методология экологического аудита в Узбекистане 587
Абидова Дилфуза Игамбердиевна

Повышающаяся значимость коренного изменения деятельности традиционных СМИ в реалиях освещения процесса построения нового Узбекистана 593
Салим Дониёров

O'zbekiston Respublikasida norasmiy sektor va aholini norasmiy mehnat bilan bandligining tarkibiy tuzulishi 598
Qoraboev Nuriddin Pardaboy o'g'li

Shahar va qishloqlarda inson resurslari holatining analitikasi (tahlili)ning nazariy masalalari 607
Pardayev Mamayunus Qarshibayevich, Feruz Nematullayevich Abilov

Strategic alliance networks as competitive advantage: evidence from mit-tum partnership model at new Uzbekistan university 613
Mamajonova Mukhlisakhon Muzaffar kizi

Energetika tarmog'ida moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarini (MHXS) joriy etishning nazariy asoslari 618
Uralov Temur Boxodir o'g'li

O'zbekiston bank amaliyotiga ai va simulyatsiya modellarini joriy etish orqali muammoli kreditlarni qaytarish jarayonlarini optimallashtirish 618
Xodjayev Husniddin Mukammilovich

O'zbekistonda hududlarning soliq salohiyatini aniqlash metodologiyasini takomillashtirish 624
Almardonov Muxamadi Ibragimovich, Jamshid Sharafetdinovich

Xorazm viloyatida iqtisodiy o'sish sur'atlarini ta'minlashdagi muammolar va imkoniyatlar 628
Yaxshimuratov Maqsadbek Narimon o'g'li

Ekologik joylashtirish vositalarida qo'llaniladigan innovatsiyalar 633
Abidova Dilfuza Igamberdievna

Ziyorat turizmini rivojlantirishning metodologik va metodik asoslarini takomillashtirish yo'nalishlari 638
Uzaqov Jamshid Norboyevich

Gaz sanoatining moliyaviy boshqaruvi va milliy iqtisodiyotdagi barqarorlik omili sifatida roli 650
Ergashev Muhubbek Aslam o'g'li

Davlat budjeti mablag'laridan samarali foydalanishda moliyaviy nazoratning ahamiyati 655
Erkinova Maftuna Zafarovna

Влияние дивидендной политики, SPO и капитализации на волатильность акций АО «УзРТСБ»: Эконометрический и поведенческий анализ 662
Пулатов Улугбек Хапизович

Hududiy jihatdan ziyorat turizmi rivojlanishining holati: Qashqadaryo viloyati misolida 671
Uzaqov Norboy, Uzaqov Jamshid Norboyevich

Integration of digital twin and BIM technologies in construction enterprises in Uzbekistan: prospects and challenges 676
Nigmatjonova Nozima Ulmasjonovna

Yashil bank xizmatlari – tijorat banklari moliyaviy mahsulotlar misolida 682
Abdumutalova Gulrux Shuxratjon qizi

Tijorat banklari faktoring xizmatlari orqali kichik biznes subyektlarining moliyaviy barqarorligini oshirish 688
Jalilov Azizbek Baxodir o'g'li

Oliy ta'limda xizmat sifatini baholash va marketing integratsiyasi orqali rivojlantirish strategiyalari 694
Maxmudov Faxriddin Umarovich

MUNDARIJA СОДЕРЖАНИЕ CONTENTS

Quritilgan mevalarni xalqaro bozorda targ‘ib qilish bo‘yicha kontent-marketing strategiyasidan foydalanish yo‘llari 699
Yunusov Baxodir Marisovich

Онлайн трансграничные переводы и их влияние на валютное таргетирование со стороны центрального банка Республики Узбекистан 704
Садыков Азиз Миршарапович

Aholi ish bilan bandligining ijtimoiy-iqtisodiy mohiyati 709
Azimova Xurshida

Analysis of factors affecting the economic integration of the countries of Uzbekistan and Afghanistan 715
Toran Tajuddin

Aniq fanlarni o‘qitishda metakognitiv yondashuvlar 719
Farmonov Dilshod Po‘latovich, Nigmatov Izzat Shovkat o‘g‘li

Yevropa hamjamiyatining “Yashil” ziyorat loyihasi va uni ziyorat turizmini rivojlantirishdagi ahamiyati 727
O‘rinova Durdona Botir qizi

CEQ (Commitment to Equity) baholash metodologiyasi asosida fiskal taqsimot tahlilining nazariy asoslari 734
Zokirjonov Muhammadsodiq Ravshanbek o‘g‘li

CEQ (COMMITMENT TO EQUITY) BAHOLASH METODOLOGIYASI ASOSIDA FISKAL TAQSIMOT TAHLILINING NAZARIY ASOSLARI

Zokirjonov Muhammadsodiq Ravshanbek o‘g‘li
O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi
davlat siyosati va boshqaruvi akademiyasi doktoranti
Elektron pochta: muhammadsodiq.zokirjonov@gmail.com
Orcid: 0009-0005-7864-3473

Annotatsiya: Maqolada davlat moliyaviy siyosatida daromadlarni qayta taqsimlash jarayonini CEQ (Commitment to Equity) metodologiyasi yordamida tahlil qilishning nazariy va metodologik asoslari tadqiq etiladi. Unda CEQ metodologiyasining amaliy ahamiyati, mavjud cheklovlari hamda kelgusi rivojlanish yo‘nalishlari keng yoritilgan. Shuningdek, uslubiyotning markaziy mezoni — fiskal siyosat vositalarining kambag‘allik va tengsizlikka ta’sirini o‘lchash orqali soliqlar hamda davlat xarajatlarining qayta taqsimlovchi xususiyatlarini qanday baholash mumkinligi ko‘rsatib o‘tilgan. Metodologiyada qo‘llanishi talab etiladigan statistik ma’lumotlar tavsifi berilgan hamda shu asosda CEQ baholashlari uchun zarur bo‘lgan ta’sir omillari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: davlat moliyasini boshqarish, fiskal siyosat tahlili, CEQ metodologiyasi, fiskal taqsimot ta’siri tahlili, daromadlarni taqsimlash, tengsizlik, kambag‘allik, pre-fiskal va post-fiskal ko‘rsatkichlar.

Abstract: This article explores the theoretical and methodological foundations of analyzing income redistribution within public financial policy using the CEQ (Commitment to Equity) methodology. It comprehensively outlines the practical relevance, limitations, and future development directions of the CEQ methodology. The paper also demonstrates how the redistributive characteristics of taxes and public expenditures are assessed through measuring the impact of fiscal policy on poverty and inequality which is the central criterion of the methodology. It presents the types of statistical data required for applying the methodology, along with the influencing factors necessary for CEQ assessments.

Key words: public finance management, fiscal policy analysis, CEQ methodology, fiscal incidence analysis, income distribution, inequality, poverty, pre-fiscal and post-fiscal indicators.

Аннотация: В статье исследуются теоретические и методологические основы анализа перераспределения доходов в государственной финансовой политике с использованием методологии CEQ (Commitment to Equity). В ней подробно рассматривается практическая значимость методологии CEQ, её ограничения и перспективы дальнейшего развития. Также показано, как оцениваются перераспределительные характеристики налогов и государственных расходов через измерение воздействия фискальной политики на бедность и неравенство, которое является центральным критерием данной методологии. Приведён перечень статистических данных, необходимых для применения методологии, а также факторов, влияющих на проведение оценки CEQ.

Ключевые слова: управление государственными финансами, анализ фискальной политики, методология CEQ, анализ фискального воздействия перераспределения, распределение доходов, неравенство, бедность, префискальные и постфискальные показатели.

KIRISH

Yangi O‘zbekiston davrida mamlakatimiz jahon hamjamiyatidagi o‘rni va mavqeini yanada mustahkamlash yo‘lida transformatsiya va islohotlar jarayonini jadal davom ettirmoqda. Bunda mamlakatning iqtisodiy va ijtimoiy muhitiga ta’sir ko‘rsatadigan davlat moliyaviy siyosati orqali iqtisodiy rivojlanish, soliq siyosati, davlat xarajatlari, davlat qarzi, ijtimoiy dasturlar va budjet siyosati orqali yuqori makroiqtisodiy natijalarga erishishga alohida e’tibor qaratilmoqda.

Davlat moliyaviy siyosati — bu davlatning makroiqtisodiy faoliyati va ijtimoiy muhitga ta’sir ko‘rsatishida pul-kredit siyosati va moliyaviy nazoratlar orqali amalga oshiradigan yo‘nalishlar majmuasidir. Ushbu siyosatning samarali ishlashini ta’minlash uchun davlat budjeti orqali iqtisodiyotning barcha sohalariga sarflanadigan mablag‘lar taqsimlanishi, soliq yuki optimal tarzda o‘zgartirilishi, xo‘jalik yurituvchi subyektlarga transferlar ajratilishi, ijtimoiy ta’minotni kuchaytirish va aholining xarid qobiliyatini oshirish maqsadida turli ijtimoiy dasturlar joriy etilishi zarur. Bularning barchasi tizimli yondashuvni taqozo etadi.

Davlatning ijtimoiy funksiyasi ustuvorligi nuqtayi nazaridan moliyaviy siyosatga alohida ahamiyat beriladi. Shu bois, davlat moliyaviy siyosatining daromadlarni taqsimlash yo‘nalishi soliq tushumlari va davlat xarajatlari mutanosibligida, mavjud bozor kuchlari, institutlar hamda jamiyatdagi boylik va mulk taqsimoti asosida shakllanadi. Shundan kelib chiqib, soliqlar va davlat xarajatlarining taqsimlanish ta’sirini o‘lchash ijtimoiy barqarorlik hamda iqtisodiy o‘sish nuqtayi nazaridan muhim ahamiyat kasb etadi. Daromadlarni taqsimlashni baholashda esa eng keng qo‘llaniladigan usul — bu fiskal taqsimot tahlilidir.

Fiskal taqsimot tahlili soliqlar yukini kim ko‘tarayotgani, davlat xarajatlaridan — ayniqsa, ijtimoiy xarajatlardan kim foyda ko‘rayotganini aniqlash, shuningdek, soliq islohotlari yoki ijtimoiy dasturlardagi o‘zgarishlar kimlarga foyda, kimlarga zarar keltirayotganini baholash imkonini beradi. Aslida, fiskal taqsimot tahlili — soliqlar va davlat xarajatlarining uy xo‘jaliklariga qanday taqsimlanishini tahlil qilish uchun qo‘llaniladigan metodologik yondashuv hisoblanadi. Bu orqali soliqlar va transfertlardan oldingi (pre-fiskal) va keyingi (post-fiskal) daromadlar taqqoslanadi hamda tengsizlik va kambag‘allikning tegishli ko‘rsatkichlari aniqlanadi. Shunday qilib, fiskal taqsimot tahlili nafaqat butun fiskal tizimning taqsimlovchi ta’sirini, balki ayrim fiskal instrumentlar o‘zgarishining ta’sirini baholash uchun ham qo‘llaniladi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Fiskal taqsimot tahlilining davlat moliyaviy siyosatidagi uzoq tarixga ega ekanligini ko‘plab ilmiy tadqiqotlar tasdiqlaydi. Xususan, soliq taqsimoti bo‘yicha adabiyotlarda, jumladan, Musgrave [1], Musgrave, King va Leonard [2], Musgrave va boshqalar [3], Pechman va Okner [4], Bourguignon va Morrisson [5] hamda Pechman [6] kabi mualliflarning dastlabki ishlari 50 yildan ortiq davr mobaynida empirik baholash yondashuvlarini o‘z ichiga olgan.

Xuddi shunday, davlat xarajatlari yo‘nalishida ham hisoblash metodikasidan foydalanish an’anasi uzoq tarixga ega bo‘lib, bu yondashuv Meerman [7] va Selovski [8] tadqiqotlarida o‘z aksini topgan. Fiskal taqsimot tahlili doirasida xulq-atvor (bixevioral) ta’sirlarini o‘rganishga qaratilgan ishlarda Gertler va Glewwe [9], Gertler va van der Gaag [10], Saxton va Younger [11], van de Walle [12] kabi olimlar o‘z nazariy qarashlarini fanga qo‘shganlar.

Fiskal taqsimot tahlili uchun metodologik asos sifatida foydalanilishi mumkin bo‘lgan yondashuvlar Bourguignon va da Silva [13], Demery [14], Duclos va Araar [15] hamda Martinez-Vazquez [16] kabi mualliflarning ishlari orqali asoslab berilgan. CEQ metodologiyasidan chiqadigan ikki asosiy xulosa ko‘plab olimlar tadqiqotlarida o‘z aksini topgan. Birinchi xulosani shakllantirishda Lambert [17], Enami va boshqalar [18], Enami [19] kabi tadqiqotchilar muhim hissa qo‘shgan. Ularning ta’kidlashicha, soliqlar va davlat xarajatlarini bir vaqtning o‘zida tahlil qilish nafaqat maqsadga muvofiq, balki zarurdir (1-jadval).

1-jadval. CEQ Baholashi metodologiyasida talab etiladigan statistik ma'lumotlar[1]

№	Bo'lim	Tarkibiy qismlar	Izohlar / Qo'shimchalar
1.	Uy xo'jalik-laridan so'rovnoma	Milliy reprezentativ so'rovnoma (daromad, xarajat, LSMS[2], bandlik so'rovnomalari)	Yillik kesimda, qayta ishlanmagan ma'lumot yoki yarim ishlangan shaklda bo'lishi lozim
		Uy xo'jaliklari ro'yxati va xarajatlari tarkibi	Majburiy talab
		Maorif va sog'liqni saqlash xarajatlari	Agar mavjud bo'lmasa, shu sohalarga oid ikkinchi darajali ochiq xorijiy so'rovnomalardan (masalan, Demographic and Health Surveys) foydalanish mumkin
		Bandlik, xarajat hisoblash usuli, uy xo'jaliklari o'lchamlari, bir shaxsga tenglashtirilgan koeffitsiyent, milliy qashshoqlik chizig'i kabi o'lchovlarning qiymatlari, chegaraviy miqdorlari, shartlari	Agar mavjud bo'lsa, albatta kiritish zarur
2.	Soliq va xarajatlar tavsifi	Har bir soliq va sarflash turi bo'yicha to'liq tushuntirish beruvchi yo'riqnoma va/yoki ma'lumotlar	Masalan, QQS, aksiz, to'g'ridan-to'g'ri transfertlar, ta'lim va sog'liqni saqlash xarajatlari, subsidiyalar va h.k.
3.	Audit qilingan budjet	So'rov yiliga tegishli (audit qilingan yoki rasmiy tasdiqlangan) budjet	Qayd etilgan talablarga muvofiq
3a	Daromadlar	JSHDS	Ish haqidan ushlanadigan soliqlar, to'lovchilar soni
		Korporativ soliq	Korxona foyda solig'i
		Boshqa daromad soliqlari	Deklaratsiya bilan tasdiqlanadigan ijara, dividend va h.k. daromadlar
		QQS, aksizlar, bojlar va h.k. (turi va mahsuloti bo'yicha)	Iloji bo'lsa, soliqqa tortish bazasi haqida ham ma'lumot
		Soliqqa aloqador bo'lmagan daromadlar	Milliy soliq siyosatida o'z aksini topmagan, masalan, kriptovalyutadan daromad
		Ijtimoiy sug'urta tushumlari va xarajatlari	Sohalari bo'yicha, masalan, pensiya, ishsizlik, nafaqa, sog'liqni tiklash sug'urtasi
		Agar pensiyalar ijtimoiy sug'urta tushumlari tarkibida bo'lmasa	Alohida pensiya sug'urta to'lovlari mavjud bo'lgan hollar uchun
3b	Xarajatlar	Naqd va yarim-naqd transfert xarajatlari va oluvchilar soni	Dasturlar bo'yicha alohida qilib ajratib ko'rsatish zarur
		Subsidiyalar	Alohida mahsulot/xizmat bo'yicha
		Davlat uy-joy xarajatlari va benefitsiarlar soni	Agar mavjud bo'lsa
		Ta'lim xarajatlari va o'quvchilar soni	Bosqichlar bo'yicha: maktabgacha, boshlang'ich, o'rta, oliy
		Sog'liqni saqlash xarajatlari: kasalxona/poliklinika, statsionar/ambulator, ish haqi/tovar va xizmatlar bo'yicha taqsimoti	Hamda uy xo'jaliklari tomonidan to'lanadigan ko-peymentlar va to'lovlar haqidagi ma'lumotlar
		Davlatdan tashqari sog'liq yoki sug'urta dasturlari orqali yo'naltirilgan xarajatlar	Ushbu ma'lumotlar "Izohlar" ustunida batafsil yozilishi mumkin
4.	Iqtisodiy matritsalar	Ishlab chiqarish-iste'mol jadvali (Input-Output), Ijtimoiy hisob-kitob matritsasi (SAM[3]), Taklif va foydalanish jadvali (SUT[4])	Agar mahalliy ma'lumot mavjud bo'lmasa, quyidagi manbalardan foydalanish mumkin: OECD IOT[5] va WIOD[6]

1 O'rganilgan ilmiy manbalar asosida muallif tomonidan tuzildi.

2 LSMS (Living Standards Measurement Study – Yashash darajasini o'lchash tadqiqoti) – bu Jahon banki tashabbusi bilan amalga oshiriladigan jahon miqyosida eng ishonchli va keng qo'llanadigan aholi so'rovnomalaridan biri bo'lib, asosan aholining turmush darajasi, daromadi, iste'moli, salomatligi, ta'lim darajasi, bandlik holati, qishloq xo'jaligi faoliyati va hokazo ko'plab ijtimoiy-iqtisodiy ko'rsatkichlar bo'yicha ma'lumot yig'ish uchun mo'ljallangan milliy reprezentativ uy xo'jaliklari so'rovnomasidir. O'zbekistonda LSMS formatidagi to'liq so'rovnoma hozircha rasman joriy etilmagan bo'lib, u davlat siyosatini baholashda va CEQ kabi modellarda juda muhim hisoblanadi.

3 Ijtimoiy hisob-kitob matritsasi (SAM - Social Accounting Matrix) – bu mamlakatning iqtisodiy va ijtimoiy faoliyatini bir vaqtda turli agentlar kesimida (uy xo'jaliklari, korxonalar, hukumat, tashqi sektor va hokazo) tuldiriluvchi shaklda aks ettiruvchi chetga chiqmagan ma'lumotlar matritsasidir.

4 Taklif va foydalanish jadvali (SUT - Supply and Use Table) – bu mamlakatdagi barcha tovarlar va xizmatlar: Qaysi tarmoqlarda ishlab chiqarilayotgani (taklif), va qaysi sohalar va kimlar tomonidan foydalanilayotgani (foydalanish)ni tarmoqlar va mahsulotlar kesimida aniq, jadval shaklida ko'rsatib beradigan milliy hisobotlar tuzilmasidir.

5 IHTT rasmiy veb saytidagi alohida sahifadan foydalanish mumkin. Havolaga o'ting: https://www.oecd.org/sti/ind/input-outputtables.htm

6 Global Value Chains (Global qo'shimcha qiymat zanjirlari) tahlili va xalqaro savdo va import-eksport oqimlarini tahlil qilish uchun World Input-Output Database (WIOD) Groningen Growth and Development Centre (GGDC) tomonidan ishlab chiqilgan xalqaro iqtisodiy ma'lumotlar bazasi rasmiy veb sayti. Bunda tegishli tahliliy va statistik ma'lumotlar olish mumkin: https://www.rug.nl/ggdc/valuechain/wiod/

Soliqlar tengsizlikni oshiruvchi xususiyatga ega bo‘lishi mumkin, ammo davlat xarajatlari bunday tengsizlikni bartaraf etuvchi ta’sir ko‘rsatadiki, soliqlarning salbiy ta’siri to‘liq kompensatsiyalanadi. Soliqlar regressiv bo‘lishi mumkin, ya’ni ular nisbatan kambag‘al qatlamga og‘irroq ta’sir qiladi. Biroq, soliqlar transferlar bilan birga baholanganida, umumiy fiskal tizim tenglik nuqtayi nazaridan muvozanatlashgan holatga keladi.

Ikkinchi xulosa bo‘yicha Xiggins va Lustig [20], shuningdek, Lustig, Xiggins va boshqalar [21] tomonidan olib borilgan ilmiy tadqiqotlarda bu fikr tasdiqlangan. Ularning ta’kidlashicha, fiskal tizimning aholi turmush darajasiga ta’sirini baholashda soliqlar va davlat xarajatlarining nafaqat tengsizlikka, balki kambag‘allikka qanday ta’sir qilganini ham aniqlash muhimdir. Tizim umumiy hisobda tenglashtiruvchi bo‘lishi mumkin, biroq ayrim hollarda u kambag‘allik darajasining oshishiga ham olib kelishi ehtimoldan xoli emas. Masalan, transferlar tenglikni oshirishi mumkin, ammo ular soliqlar bilan birgalikda amal qilganda, soliq va transferlardan keyingi kambag‘allik darajasi, ba’zan, ularning qo‘llanilishidan oldingi darajadan yuqori bo‘lishi mumkin.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

CEQ Assessment© — bu fiskal siyosat orqali muayyan bir mamlakatda tengsizlik va kambag‘allikni qanchalik kamaytirish mumkinligini aniqlash uchun fiskal ta’sir tahlilini qo‘llaydigan diagnostik vositadir [22]. CEQ Assessment doirasida tahlilni amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan kirish statistik ma’lumotlar yuqoridagi 1-jadvalda keltirilgan ko‘rsatkichlarga asoslanadi.

CEQ modelida, avvalo, fiskaldan oldingi daromad tushunchasini aniq belgilab olish zarur. Fiskaldan oldingi daromad — bu shaxs tomonidan hali hech qanday soliq to‘lanmagan va hech qanday davlat transferi olinmagan holatdagi daromaddir. Boshqacha aytganda, prefiskal (fiskaldan oldingi) daromad — bu fuqaroning davlat bilan fiskal munosabatlari boshlanishidan avvalgi sof daromad darajasini anglatadi (1-rasm).

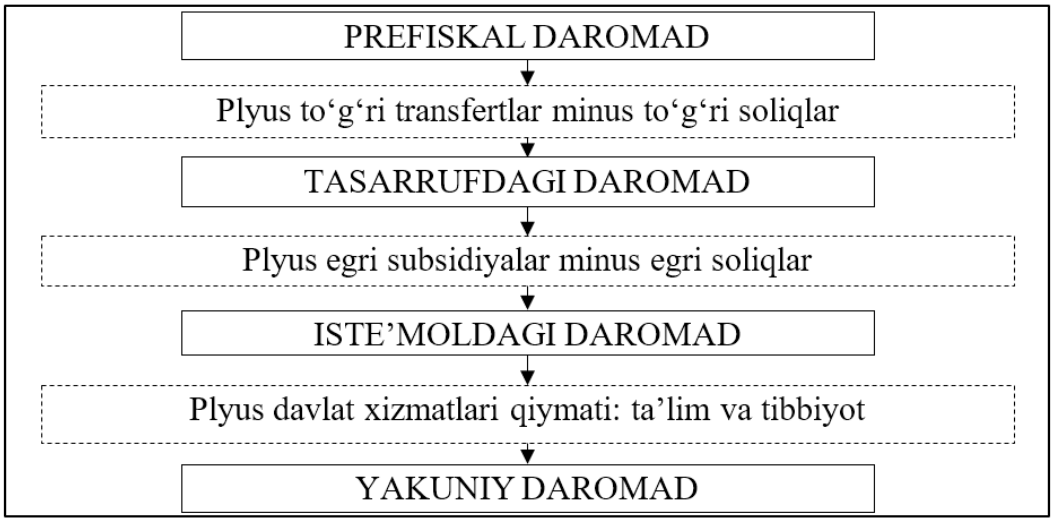

1-rasm. Fiskal taqsimlash tahlili: asosiy daromad (kirim) tushunchalari[7]

Ana shu daromad asosida odamlar daromad darajalari bo‘yicha ranglanadi (ya’ni kambag‘aldan boygacha tartiblanadi) va keyin ushbu qatorda ularga soliq va transferlarning ta’siri qanday bo‘lgani tahlil qilinadi va baholanadi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Yuqoridagi 1-rasmda to‘rtta asosiy daromad tushunchasining soddalashtirilgan shakli ko‘rsatilgan. Ushbu daromad tushunchalarining kengaytirilgan va batafsil ko‘rinishini 2- va 3-rasmlarda kuzatish mumkin. Demak, CEQ (Commitment to Equity) metodologiyasida qarilik pensiyalarining majburiy ijtimoiy sug‘urta tizimi orqali to‘lanishiga qarab, prefiskal daromadning ikki kategoriyasi ajratiladi: “bozor daromadi” va “bozor daromadi plyus pensiyalar”.

Agar pensiyalar kechiktirilgan daromad sifatida qaralsa (bundan keyin Kechiktirilgan pensiya daromadi – KPD deb yuritiladi), prefiskal daromad “bozor daromadi plyus pensiyalar”dan iborat bo‘ladi. Agar pensiyalar hukumat transferlari sifatida baholansa (bundan keyin Transfer pensiya daromadi – TPD deb yuritiladi), prefiskal daromad faqat “bozor daromadi”ni o‘z ichiga oladi.

7 O‘rganilgan ilmiy manbalar asosida muallif tomonidan tuzildi.

CEQ metodologiyasi imkon qadar eng qamrovli yondashuv bo‘lib, soliqlar va transferlarning birgalikdagi ta’sirini baholash imkonini beradi. U har bir alohida davlat aralashuvi (marjinal taqsimot)ning kambag‘allik va tengsizlikni kamaytirishga qanday hissa qo‘shayotganini aniqlash imkonini beradi. Bunday umumiy metodologiyadan foydalanish mamlakatlar kesimida natijalarni taqqoslash imkonini yaratadi va mustahkam dalillar bazasini shakllantirish orqali siyosiy darajadagi muloqotni milliy manfaatlar doirasida rag‘batlantirishda muhim vosita hisoblanadi.

Approbatsiya nuqtayi nazaridan qaralganda, CEQ baholashlari bir qator mamlakatlar misolida amalda qo‘llanilgan. Masalan, Armanistonda soliq siyosati, Efiopiyada transferlar qamrovi va soliqqa tortiladigan daromadning eng kam miqdori, Indoneziyada esa subsidiya siyosati bo‘yicha qo‘shimcha tahlillar va siyosiy islohotlar amalga oshirilgan [23].

Shu bilan birga, mazkur metodologiyada bir qator muhim cheklovchi jihatlar mavjudligini ham ta’kidlash lozim.

Birinchidan, soliqlar yoki xarajatlardan olinadigan foyda yoki yukni aniq bir shaxsga bog‘lashning murakkabligi sababli, metodologiya korporativ foyda solig‘i, infratuzilma xarajatlari, mudofaa xarajatlari va boshqa umumiy manfaatga xizmat qiluvchi davlat tovarlari kabi ayrim muhim soliq va xarajat turlarini qamrab olmaydi. Masalan, korporativ soliqlardan kelib chiqadigan iqtisodiy yuk yoki infratuzilmaga ajratilgan mablag‘lardan olinadigan ijtimoiy foyda jamiyat bo‘ylab tarqalgan bo‘lib, ularni alohida shaxslarga biriktirish deyarli imkonsizdir. Mavjud metodologiyalar hozircha bunday soliqlar va xarajatlarning iqtisodiy ta’sirini ishonchli tarzda aniqlay olish darajasiga yetmagan.

Ikkinchidan, CEQ metodologiyasi hozirgi bosqichda faqat soliqlar va transferlarning qayta taqsimlovchi ta’sirini o‘lchaydi. Ya’ni, u fiskal instrumentlarning samaradorligi, iqtisodiy maqsadga muvofiqligi yoki foydalilik darajasini alohida tahlil qilmaydi. Masalan, biror soliq yoki xarajat turi boshqa variantlarga nisbatan progressivroq deb topilgani uchun uni afzal deb baholash ehtimoli (vaholanki u samaradorlik mezoniga javob bermasligi mumkin) yuzaga kelishi mumkin.

Biroq qayta taqsimlash — davlat siyosatini shakllantirishda e’tiborga olinishi lozim bo‘lgan ko‘plab omillardan faqat bittasidir. Yaxshi soliq siyosati nafaqat adolatli, balki samarali bo‘lishi ham kerak. Davlat xarajatlari esa tenglikni yaxshilash bilan birga, davlatning eng muhim vazifalarini — zarur ijtimoiy xizmat va infratuzilmalarga investitsiya kiritishni ham ta’minlashi lozim (2,3-rasmlar).

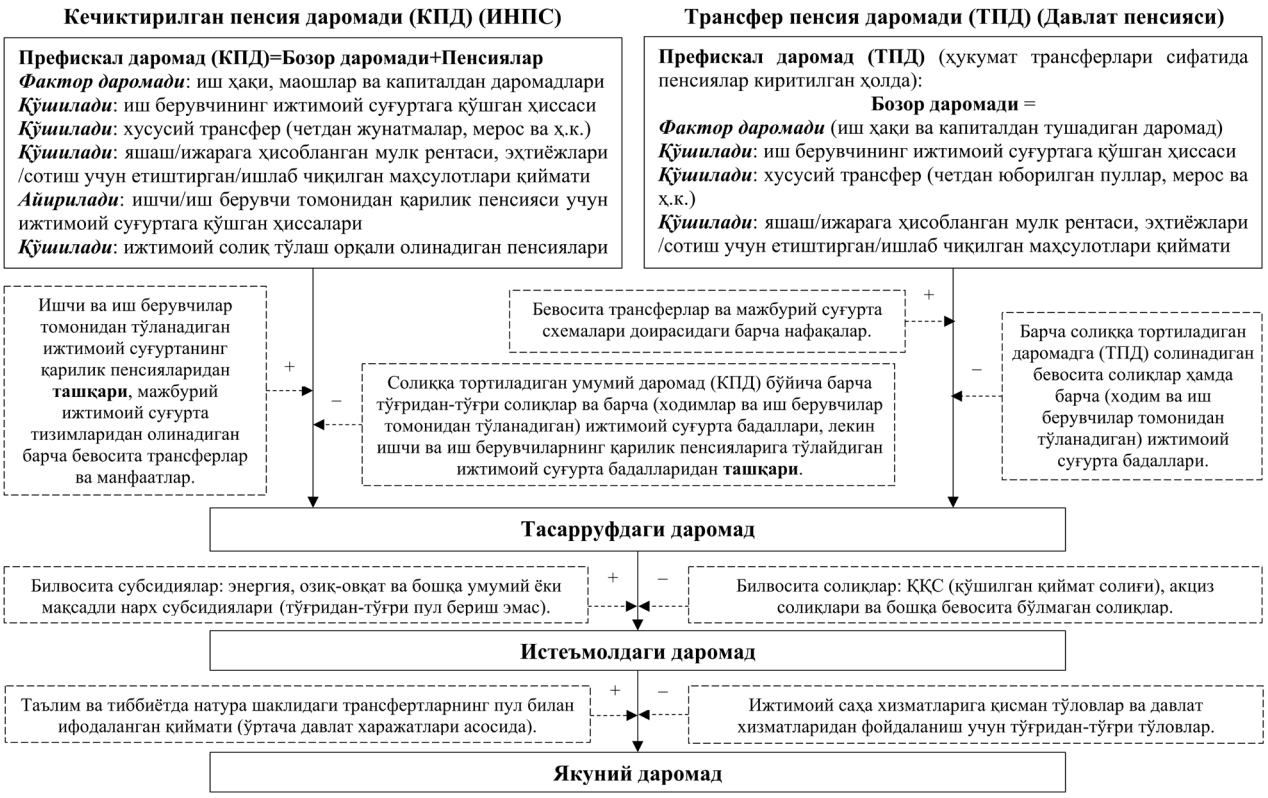

2-rasm. Daromad tushunchalari ta’riflari: shartli (uslubiy) tahlili[8]

8 O‘rganilgan ilmiy manbalar asosida muallif tomonidan tuzildi.

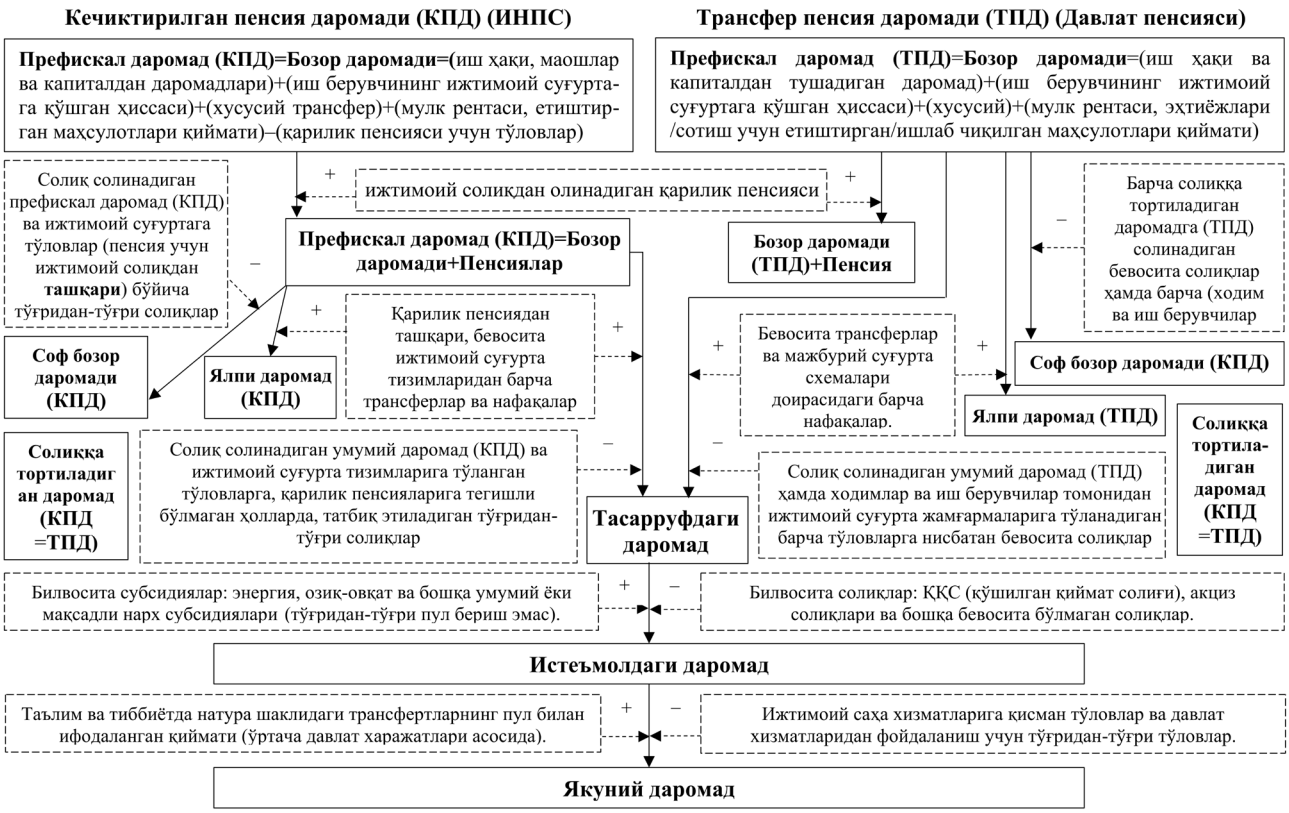

3-rasm. Daromad tushunchalari ta'riflari: batafsil tahlili[9]

Shu bois, soliqlar va davlat xarajatlarining adolatlilik mezoni doirasida ta'sir darajasini baholash orqali olingan ushbu yondashuv natijalari davlat siyosatida qaror qabul qilish uchun bitta manba bo'lib xizmat qiladi, xolos. Ammo bu natijalar biror bir soliq yoki ijtimoiy yordam mavjud ko'rinishida — o'zining amaldagi shaklida — maqbulmi (ya'ni o'zgarishsiz qoladimi) yoki uni isloh qilish kerakmi, degan umumiy siyosiy qarorni qabul qilishda boshqa dalil va omillar bilan birga baholanishi lozim. Ya'ni, CEQ tahlili foydalidir, lekin u qaror qabul qilishda yagona mezon bo'la olmaydi. Bunda samaradorlik, iqtisodiy ta'sir va ijtimoiy ustuvorlik kabi omillar ham hisobga olinishi kerak.

XULOSA VA TAKLIFLAR

O'tkazilgan tahlillar natijasida aniqlandiki, CEQ (Commitment to Equity) metodologiyasi davlat moliyaviy siyosatining tengsizlik va kambag'allikka ta'sirini baholashda universal va tizimli yondashuv sifatida alohida ahamiyatga ega. Metodologiya fiskal siyosat vositalarini (soliqlar, transferlar, ijtimoiy xizmatlar) qayta taqsimlovchi ta'siri nuqtayi nazaridan baholash imkonini beradi. CEQ tahlillari orqali mamlakatlarda fiskal islohotlarning daromadlar taqsimotiga qanday ta'sir ko'rsatishi hisob-kitob qilinadi. Bu esa adolatli fiskal tizimni shakllantirishda muhim asos bo'lib xizmat qiladi.

Tadqiqot doirasida CEQ usulining foydalanish sohalari, uning o'lchovlari (prefiskal va postfiskal daromadlar, soliqlar, transferlar, ijtimoiy xizmatlar) va hisob-kitob jarayonlari tahlil etildi. Shuningdek, ushbu metodologiyaning amalga oshirilishi uchun zarur bo'lgan statistik ma'lumotlar, milliy darajadagi so'rovnomalar, budjet ma'lumotlari va ijtimoiy xarajatlar to'g'risidagi ma'lumotlar aniqlandi. Jahon mamlakatlari misolida CEQ baholashlari fiskal islohotlar uchun asosiy tahlil vositasi sifatida qo'llanilgani ko'rsatildi.

Shu bilan birga, tadqiqot natijasida quyidagi taklif va tavsiyalar ishlab chiqishga erishildi:

O'zbekistonda CEQ metodologiyasi asosida fiskal siyosat tahlillarini joriy etish: milliy so'rovnoma va budjet ma'lumotlari asosida daromadlar tengsizligi va kambag'allikni baholash uchun CEQ usulini tatbiq etish zarur.

Norasmiy sektorni inobatga olgan holda baholash modellarini takomillashtirish: norasmiy sektorning ulushi yuqori bo'lgan O'zbekistonda fiskal siyosat ta'sirini to'liq baholash uchun maxsus adaptatsiya qilingan metodlar ishlab chiqilishi lozim.

Hukumat moliyaviy siyosatlarini qayta taqsimot samaradorligiga qarab baholash: har bir soliq va transfer siyosati faqat yig'imdorlik yoki xarajat miqdoriga emas, balki ijtimoiy adolat mezonlariga ham mos kelishi lozim.

9 O'rganilgan ilmiy manbalar asosida muallif tomonidan tuzildi.

Fiskal siyosatda mikro-simulyatsiya vositalaridan foydalanishni kengaytirish: siyosiy qarorlardan oldin, CEQ'dagi simulyatsiya yutuqlari orqali ularning ehtimoliy ta'siri baholanishi maqsadga muvofiq.

Ilmiy-tadqiqot institutlari va statistika idoralari hamkorligini kuchaytirish: sifatli ma'lumotlar bazasini yaratish va tahlillarni amalga oshirishda o'zaro hamkorlik muhim ahamiyat kasb etadi.

Tengsizlik va kambag'allik bo'yicha gender va mintaqaviy tahlillarni kengaytirish: CEQ doirasida gender, yosh, hududiy va ijtimoiy toifalar bo'yicha tahlillarni kiritish fiskal siyosatning adolatliligini oshirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Musgrave, Richard. 1959. The Theory of Public Finance (New York: McGraw-Hill).
2. Musgrave, Richard, Karl Case, and Herman Leonard. 1974. "The Distribution of Fiscal Burdens and Benefits." Public Finance Quarterly 2, no. 3, pp. 259–311.
3. Musgrave, Richard A., J. J. Carroll, L. D. Cook, and L. Frane. 1951. "Distribution of Tax Payments by Income Groups: A Case Study for 1948." National Tax Journal 4 (March), pp. 1–53.
4. Pechman, Joseph A., and Benjamin A. Okner. 1974. Who Bears the Tax Burden? (Brookings Institution Press).
5. Bourguignon, François, and Christian Morrisson. 1980. "Progressivité et incidence de la redistribution des revenus en pays développés." Revue economique, pp. 197–233.
6. Pechman, Joseph A. 1985. Who Paid the Taxes, 1966–1985 (Brookings Institution Press).
7. Meerman, Jacob. 1979. Public Expenditure in Malaysia: Who Benefts and Why (Oxford University Press for the World Bank).
8. Selowsky, Marcelo. 1979. Who Benefits from Government Expenditures? A Case Study of Colombia (Oxford University Press).
9. Gertler, Paul, and Paul Glewwe. 1990. "The Willingness to Pay for Education in Developing Countries: Evidence from Rural Peru." Journal of Public Economics 42, no. 3, pp. 251–75.
10. Gertler, Paul, and Jacques van der Gaag. 1990. The Willingness to Pay for Medical Care: Evidence from Two Developing Countries (Johns Hopkins University Press for the World Bank).
11. Sahn, David E., and Stephen D. Younger. 2000. "Expenditure Incidence in Africa: Microeconomic Evidence." Fiscal Studies 21, no. 3, pp. 329–47.
12. Van de Walle, Dominique. 2003. "Behavioral Incidence Analysis of Public Spending and Social Programs," in The Impacts of Economic Policies on Poverty and Income Distribution. pp. 69–83 (Washington: World Bank).
13. Bourguignon, Francois, and Luiz Pereira da Silva. 2003. The Impact of Economic Policies on Poverty and Income Distribution: Evaluation Techniques and Tools (Washington: World Bank and Oxford University Press).
14. Demery, Lionel. 2000. Benefit Incidence: A Practitioner's Guide (Washington: World Bank).
15. Duclos, J.-Y., and A. Araar. 2006. Poverty and Equity: Measurement, Policy and Estimation with DAD (London: Kluwer Academic Publishers).
16. Martinez-Vazquez, Jorge. 2008. "The Impact of Bud gets on the Poor: Tax and Expenditure Benefit Incidence Analysis," chap. 5 in Public Finance for Poverty Reduction Concepts and Case Studies from Africa and Latin America (World Bank).
17. Lambert, Peter. 2001. The Distribution and Re-distribution of Income, 3rd ed. (Manchester University Press).
18. Enami, Ali, Nora Lustig, and Rodrigo Aranda. 2022. "Analytic Foundations: Measuring the Redistributive Impact of Taxes and Transfers," chap. 2 in CEQ Handbook, 2nd ed., Vol. 1, (Brookings Institution Press, Tulane University).
19. Enami, Ali. 2022. "Measuring the Redistributive Impact of Taxes and Transfers in the Presence of Reranking," chap. 3 in CEQ Handbook, 2nd ed., Vol. 1, (Brookings Institution Press, Tulane University).
20. Higgins, Sean, and Nora Lustig. 2016. "Can a Poverty-Reducing and Progressive Tax and Transfer System Hurt the Poor?" Journal of Development Economics 122, September, pp. 63–75.
21. Lustig, Nora, and Sean Higgins. 2016. "In equality and Fiscal Re-distribution in Middle Income Countries: Brazil, Chile, Colombia, Indonesia, Mexico, Peru and South Africa." Journal of Globalization and Development 7, no. 1, pp. 17–60
22. Nora Lustig, Chiara Mariotti ва Carolina Sanchez-Paramo https://blogs.worldbank.org/opendata/redistributive-impact-fiscal-policy-indicator-new-global-standard-assessing-government
23. CEQ Institute. 2016. "CEQ Snapshot No. 2," Interviews with Tassew Woldehanna and Gabriela Inchauste. November. http://us12.campaign-archive1.com

YASHIL
IQTISODIYOT&TARAQQIYOT
Ijtimoiy, iqtisodiy, texnologik, ilmiy, ommabop jurnal

Ingliz tili muharriri: Feruz Hakimov

Musahhih: Zokir ALIBEKOV

Sahifalovchi va dizayner: Oloviddin Sobir o‘g‘li

2025. № 7

© Materiallar ko‘chirib bosilganda ““Yashil” iqtisodiyot va taraqqiyot” jurnali manba sifatida ko‘rsatilishi shart. Jurnalda bosilgan material va reklamalardagi dalillarning aniqligiga mualliflar ma’sul. Tahririyat fikri har vaqt ham mualliflar fikriga mos kelamasligi mumkin. Tahririyatga yuborilgan materiallar qaytarilmaydi.

Mazkur jurnalda maqolalar chop etish uchun quyidagi havolalarga maqola, reklama, hikoya va boshqa ijodiy materiallar yuborishingiz mumkin. Materiallar va reklamalar pullik asosda chop etiladi.

El.Pochta: sq143235@gmail.com
Bot: @iqtisodiyot_77
Tel.: 93 718 40 07

Jurnalga istalgan payt quyidagi rekvizitlar orqali obuna bo‘lishingiz mumkin. Obuna bo‘lgach, @iqtisodiyot_77 telegram sahifamizga to‘lov haqidagi ma’lumotni skrinshot yoki foto shaklida jo‘natishingizni so‘raymiz. Shu asosda har oygi jurnal yangi sonini manzilingizga jo‘natamiz.

““Yashil” iqtisodiyot va taraqqiyot” jurnali 03.11.2022-yildan O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Adminstratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan №566955 reyestr raqami tartibi bo‘yicha ro‘yxatdan o‘tkazilgan.
Litsenziya raqami: №046523. PNFL: 30407832680027

Manzilimiz: Toshkent shahar, Mirzo Ulug‘bek tumani Kumushkon ko‘chasi, 26-uy.

Jurnal sayti: https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz